

Kırım Hanlığı'nda Diplomatika Geleneği ve Gelişimi

The Evolution of Diplomatic Practices in the Crimean Khanate

Mehmet Arpacı¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: M.A.0000-0002-4476-7233

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Arpacı,
Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Kırklareli, Türkiye
E-posta: arpacimehmet@yandex.com

Başvuru/Submitted: 08.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 15.08.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 30.09.2024

Kabul/Accepted: 03.10.2024

Atf/Citation: Arpacı, M. (2024). The evolution of diplomatic practices in the Crimean Khanate. *TUDED*, 64(3), 587-610.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1480550>

ÖZET

Kırım Hanlığı dönemine ait resmi belgeler, devlet tarafından kullanılan yazı dilinin ne gibi özellikler taşıdığına belirlenmesinde önemli rol oynar. Bu belgeler aynı zamanda, Altın Orda diplomatikasıdan tevarüs eden resmi yazışma geleneğinin nasıl bir gelişim gösterdiğinin tespitine yardımcı olan birinci elden kaynaklardır. Çalışmada, Kırım resmi yazışma geleneğinin devletin kurulduğu dönemden (15. yüzyıl) yıkıldığı döneme (18. yüzyıl) kadar olan gelişimi resmi belgeler ışığında sunulmaya çalışılmıştır. İncelemede kullanılan kaynaklar, Kırım Hanlığı döneminde çeşitli amaçlarla yazılmış *yarlıg* (ferman), *bitig/haft* (resmî mektup), *tahiyyet-nâme* (bağlılık bildiren mektup), *tarhan-nâme-i yarlıg* (tarhanlık yarlıkları), *mülk-nâme-i yarlıg* (soyurgal yarlıkları) ve *'ahd-nâme/şart-nâmelerden* (barış şartnameleri) oluşur. Araştırmada Kırım Hanlığı diplomatikasının hangi temel üzerine kurulduğu ve bu geleneğin ilerleyen süreçte dil, üslup ve söz varlığı bakımından ne gibi değişikliklere uğradığı belirlenmeye çalışılmıştır. İnceleme bu doğrultuda, Kırım Hanlığı resmi yazışma geleneğinin tarihi süreç içerisindeki (15.-18. yüzyıllar) gelişimini bütünlüklü bir şekilde göstermeyi amaçlamıştır. Çalışmada ilk olarak Kırım Hanlığı resmi yazışmalarında bulunan bölümler, incelenen belgelerden tespit edilen örneklerle birlikte değerlendirilmiştir. Bununla birlikte resmi yazışmalardaki dil ve üslup özellikleri de ana hatlarıyla incelenmiştir. Sonrasında, incelenen 404 belgeden tespit edilen diplomatika terimlerinin tamamı ait olduğu yüzyıla göre listelenmiştir. Buna göre Kırım resmi yazışmalarında Altın Orda kökenli terimlerin bir kısmının zamanla kaybolduğu ve 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı diplomatikasına ait terimlerin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım resmi belgeleri, Kırım Hanlığı diplomatikası, Tarihi Kırım Türkçesi, kurumsal terminoloji, yarlık

ABSTRACT

The official documents from the Crimean Khanate period constitute pivotal sources for elucidating the characteristics of the written language employed by the state apparatus. Furthermore, these documents serve as essential primary sources for examining the evolution of the tradition of official correspondence, a practice inherited from the Golden Horde diplomatics. This study sets out to delineate the trajectory of the Crimean official correspondence tradition, from its inception in the 15th century through to its dissolution in the 18th century, by utilizing official documents as the primary analysis source. The corpus of sources employed in this study encompassed a diverse array of documents from the Crimean Khanate period, including *yarlıgs* (edicts), *bitig/hafts* (official letters), *tahiyyet-nâmes* (letters of allegiance), *tarhan-nâme-i yarlıgs* (edicts declaring tax exemption), *mülk-nâme-i yarlıgs* (edicts declaring timar lands) and *'ahd-nâme/şart-nâmes* (peace agreements).

This study aims to determine the foundational of the Crimean Khanate's diplomatics and analyze how this tradition has evolved in terms of language characteristics, stylistics and vocabulary over time. This study endeavored to uncover the development of the official correspondence tradition within the Crimean Khanate across the historical continuum from the 15th to the 18th centuries. Initially, the analysis embarked on a critical evaluation of various segments of the Crimean official correspondence with specific examples identified within the documents examined. In addition, an exploratory examination of the linguistic and stylistic characteristics of official correspondence was undertaken. Subsequently, this study methodically catalogs the diplomatic terminology identified within the corpus of 404 documents and organizes these terms chronologically by century. It was observed that some terms originating from the Golden Horde in Crimean diplomatics had disappeared over time, while terms associated with Ottoman diplomatics had become increasingly widespread since the 16th century.

Keywords: Official documents of Crimea, diplomatics of Crimean Khanate, historical Crimean Tatar, institutional terminology, yarlıq

EXTENDED ABSTRACT

In the 13th century, the Turkistan lands occupied by the Mongols featured a Turkic society that was more advanced than the Mongols in both administrative and socio-cultural aspects. The Uyghurs, who had a developed state organization in the region, became integral to the state apparatus of the Mongol Empire. This integration initiated a Turkic influence on the state's administrative structure, shaping the official correspondence tradition. Thus, the diplomatics of the Mongol Empire incorporated Uyghur-origin diplomatic terms and stylistic characteristics. The Golden Horde, established in the 13th century as the westernmost part of the Mongol Empire, continued to Turkify due to the influence of the Cumans in the region. This ongoing Turkification was also reflected in the state's written language and its diplomatic tradition. By the 15th century, the Crimean Khanate established its diplomatic tradition as a continuation of the Golden Horde. This tradition underwent significant changes by the 16th century due to Ottoman political influence.

This study aims to catalog all terms related to diplomatics found in the 404 official documents of the Crimean Khanate. It investigates how the Crimean Khanate's diplomatic tradition evolved century by century by focusing on the terminology and stylistic characteristics of the documents. The present study seeks to contribute to developing the official correspondence tradition of the Crimean Khanate through detailed document analysis.

This research examined 404 official correspondences from the Crimean Khanate, covering approximately 300 years from its establishment in the 15th century to its dissolution/decline in the 18th century. The diplomatic correspondence examined in the study was the Crimean official correspondence found in the studies of Özyetgin (1996), Sıtkı Özkul (2011) and in the Atasoy (2017) publications.

The corpus of sources employed in this study encompassed a diverse array of documents from the Crimean Khanate period. It included *yarlıqs* (edicts), *bitigs/hattıs* (official letters), *tahıyyet-nāmes* (letters of allegiance), *tarhan-nāme-i yarlıqs* (edicts declaring tax exemption), *mülk-nāme-i yarlıqs* (edicts declaring fiefdom lands) and *'ahd-nāmes/şart-nāmes* (peace agreements).

Official documents from the Crimean Khanate period are primary sources that determine the basis of the state's official correspondence tradition. These documents are also important in terms of revealing the development of the written language used by the state.

Initially, this research elucidates parts of the Crimean Khanate diplomatics with detailed examples from the texts. It also included an examination of the linguistic and stylistic characteristics of official correspondence. This study systematically cataloged the diplomatic terminology identified within the 404 documents and organizes these terms chronologically by century.

This research identified 108 diplomatic terms within 404 documents examined from the official correspondences of the Crimean Khanate. Analysis reveals that nine terms appeared in documents (spanning 11 documents) from the 15th century, 30 terms were noted in documents (20 documents) from the 16th century, and 61 terms were recorded in documents (368 documents) from the 17th century. Additionally, eight terms were found in documents (5 documents) from the 18th century. The trajectory of the Crimean official correspondence tradition from the 15th to the 18th century demonstrated considerable evolution, notably in terminology and the format of document preparation.

Crimean official documents of the 15th century are a continuation of the Golden Horde diplomatic tradition in terms of terminology and stylistic characteristics. In this century, in Crimean diplomatics, the term *yarlıg* was used for the edicts of khans and sultans, and the term *bitig* was used for letters of dynasty members and dignitaries. The terms *mektüb*, *nāme* and *ruk'a* are also present in the correspondence due to the influence of Ottoman diplomatics. The letters declaring political allegiance to the Ottoman Empire during this period are called *taḥiyyet-nāme*.

Another point that drew attention in the documents was related to “edicts declaring tax exemption” and “edicts declaring fiefdomlands.” These documents have passed from the Golden Horde diplomatics to the Crimean Khanate. In the documents, "edicts declaring tax exemption" are called *altun nişānlıg al tamgaliğ yarlıg* in the official documents of the 15th century, while in the 16th century, *kök mührlüg al nişānlıg tarḥān-nāme-i yarlıg*. “Edicts declaring fiefdomlands” are called *yüzük nişānlıg yarlıg*, *al nişānlıg kök mührlig mülk-nāme-i şerif*, *mülk-nāme-i yarlıg* and *kök mührlig al nişānlıg yarlıg* in the documents of the 16th century.

The Ottoman diplomatic influence on terminology continued to increase in Crimean official correspondence in the 16th and 17th centuries. In the documents, fermān and noun phrases, such as *fermān-ı şerif*, *yarlıg-ı şerif*, *yarlıg-ı şerif-i ḥākānī*, *i 'lām-ı yarlıg-ı şerif-i ḥānī*, *i 'lām-ı yarlıg-ı muḥabbet-fercām*, *i 'lām-ı yarlıg-ı şerif-i muḥabbet*, *i 'lām-ı tevķī-i refī' ḥānī*, *i 'lām-ı yarlıg-ı belīg-i muḥabbet-encām*, *münhā-yı ḥānī* were also used along with the term *yarlıg* (Golden Horde origin). The term *bitig* (Golden Horde origin) was not used in Crimean diplomatics after the 15th century. Instead, the terms *ḥatt*, *ḥatt-ı şerif*, *mektüb*, *nāme*, *nāme-i hümāyün*, *nāme-i şerif*, *ruk'a* and *varağa* were used in the documents due to Ottoman influence.

Giriş

13. yüzyılda Moğol fütuhati döneminde, Türkistan topraklarında gerek idari gerek sosyo-kültürel açıdan Moğollardan daha ileri olan Türk kavimleri mevcuttu. Söz konusu coğrafyada gelişmiş bir devlet teşkilatına sahip olan Uygurlar, Cengiz Han dönemi itibarıyla devlet kadrolarında yer almışlardır¹. Bu dönemde Uygur idari yapısına ait kanun ve gelenekler Cengiz Han'ın teşvikiyle benimsenmiştir (D'ohsson, 2008, s. 53). Bu uygulamalar neticesinde Türk-Uygur devlet geleneği Moğol idari teşkilatını yeniden şekillendirmiştir.

Moğolların 1209 yılı itibarıyla Uygur yazısını kullanmaya başlamaları devletin resmî yazışma geleneğini de etkilemiştir. Bunun neticesinde Uygur diplomatikasına ait terminoloji ve uygulamalar Moğol İmparatorluğu'nun diplomatika geleneğine girmiştir (Özyetgin, 2005, s. 12).

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu'nun en batısında kurulan Altın Orda Hanlığı², yönetilen kavimler arasında hâkim unsurun Kıpçak/Kumanlar olmalarının da etkisiyle hızlı bir şekilde Türkleşerek idari ve sosyo-kültürel bakımdan bir Türk-Moğol hanlığı olarak teşekkül etmiştir. Altın Orda'nın parçalanmasından sonra bu devletin hâkim olduğu topraklarda kurulan Kırım ve Kazan hanlıklarında Altın Orda devlet geleneği devam ettirilmiştir (Özyetgin, 2005, s. 11). Ardında dil ve kültür tarihi bakımından incelenmeye değer geniş bir külliyat bırakan Kırım Hanlığı resmî yazışma geleneği ise özellikle devletin kurulduğu dönemde Altın Orda diplomatika geleneği temelinde oluşmuştur. Bu gelenek Kırım resmî yazışmalarında kullanılan üslup özellikleri ile terminolojide kendisini göstermektedir.

1. Konu ve Kapsam

Altın Orda Hanlığı'nın kurulduğu ilk dönemde, devletin diplomatika geleneği Cengiz Han döneminde Moğolların kullandığı Türk-Uygur kökenli yazışma geleneği etkisinde gelişmiştir. Bu gelenek, Altın Orda sonrasında Kazan ve Kırım hanlıklarında da gelişerek devam eder. Özellikle Kazan Hanlığı'ndan günümüze ulaşan resmî belgeler, Altın Orda diplomatikasının devamı olarak dikkat çeker (Özyetgin, 2005, s. 12).

Altın Orda diplomatika geleneği ile yazılmış resmî belgeler, 19. yüzyıl itibarıyla yerli ve yabancı Türkologların dikkatini çekmiştir³. Bu yazışmaların Uygur yazışma geleneği ve terminolojisi ile bağlantısını ortaya koyan çalışmalar 20. yüzyıla gelindiğinde hız kazanmıştır⁴. Fevzi Kurtoglu'nun 1937 yılında "İlk Kırım Hanlarının Mektupları" adlı çalışması Türkiye'de

-
- 1 Moğol İmparatorluğu döneminde, devlet kadrolarında yer alan Türk müşavirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ögel, 2002, s. 2-367).
 - 2 Altın Orda diplomatikasında bulunan Türk-Uygur kökenli birçok teknik terim Moğollar aracılığıyla devletin resmî yazışma geleneğine girmiştir (Özyetgin, 2005, s. 19).
 - 3 Altın Orda diplomatika geleneği ile yazılmış belgeler hakkında yapılan ilk çalışmalar için bk. (Hammer-Purgstall, 1818; Grigor'yev, 1842; Berezin, 1851; Berezin, 1852; Berezin, 1872a; Berezin, 1872b; Radloff, 1889).
 - 4 Söz konusu dönemde Altın Orda ve halefi olan hanlıklar tarafından kaleme alınan resmî yazışmaları inceleyen belli başlı çalışmalar için bk. (Melioranski, 1904-1905; Samoyloviç, 1918; Samoyloviç, 1927; Samoyloviç, 1939; Halasi-Kun, 1949).

ilgili sahaya ait belgelerin tanıtımı açısından değerlidir (bk. Kurtoğlu, 1937). Bununla birlikte, Akdes Nimet Kurat'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Altın Orda ve halefi hanlıklara ait resmî yazışmaları tasnif ederek tanıttığı çalışması Türkiye'de yapılmış ilk kapsamlı neşriyattır. Çalışmada bu yarlık ve bitiklerin genel Türk tarihi içindeki yeri aydınlatılmaya çalışılmış, belgelerin matbu harfli biçimleri verilerek yazı çevirimleri yapılmıştır (bk. Kurat, 1940).

Altın Orda'nın halefi olarak söz konusu diplomatika geleneğini devam ettiren Kazan ve Kırım hanlıklarından kalma yazışmalar da dil ve üslup bakımından incelenmiştir. Bu resmî yazışma geleneği ile hazırlanmış belgelerin listelenerek toplu olarak verildiği ilk önemli çalışma ünlü Tatar tarihçi Mirkasım Usmanov tarafından yapılmıştır. Usmanov, o zamana kadar bilinen tüm belgeleri tasnif etmiş, yazışmaları hem içerik hem de stilistik açıdan değerlendirmiştir (bk. Usmanov, 1979). Bu çalışmanın devamı niteliğinde olan ve belgelerin tasnifi ve incelenmesi konusunda hazırlanmış bir diğer önemli çalışma István Vásáry'e aittir (bk. Vásáry, 1987).

Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında yazılmış yarlık ve bitiklerin dil ve üslup özellikleri bakımından ayrıntılı olarak incelendiği, Türkiye'deki ilk çalışma ise A. Melek Özyetgin tarafından yapılmıştır (bk. Özyetgin, 1996). Özyetgin, Altın Orda diplomatika geleneğiyle yazılmış yarlık ve bitiklerin üslup özelliklerini inceleyip bu yazışmalardaki teknik terimleri değerlendirdiği bir diğer çalışmasında Kurat, Vásáry ve Usmanov'un yaptığı çalışmalardan hareketle Altın Orda sahasında 1552 yılına kadar yazılan belgeleri listelemiştir (bk. Özyetgin, 2005, s. 15-17). Kırım Hanlığı dönemine ait tarhanlık ve soyurgal⁵ yarlıklarının dil ve üslup özellikleri ise Banu Sıtkı Özkul tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde incelenmiştir (bk. Sıtkı Özkul, 2011).

Kırım Hanlığı diplomatika geleneği ile bu geleneğin değişimini, kullanılan terminoloji ile birlikte bütünlüklü olarak vermeyi amaçlayan bu çalışmada Kırım Hanlığı döneminde yazılan *yarlığ*⁶ ve *bitiglerden* (sonrasında *hatt*) 404 tanesi taranmıştır⁷. Bu belgeler Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan (15.-18. yüzyıllar) yaklaşık 300 yıllık dönemi kapsayan geniş bir zaman dilimini içine alır. Taranan belgelerin 11 tanesi⁸ 15. yüzyıla, 20 tanesi⁹ 16.

5 Belgelerden anlaşıldığı üzere yarlıklarda geçen *soyurgal* (Özyetgin, 1996, s. 114; Sıtkı Özkul, 2011, s. 131) kelimesi diplomatika terimi değil, devlet teşkilatında kişiye verilen tımar toprağına işaret eden idari bir terimdir.

6 Başer, Kırım Hanlığı'nın diplomatikasına ait yarlıkları içerikleri ve yazılış amaçlarına göre *tarhanlık yarlıkları*, *soyurgal yarlıkları* ve *diplomatik yarlıklar* olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Başer, 2018, s. 392-395).

7 Çalışmada incelenen diplomatik yazışmalar, Özyetgin'in (Özyetgin, 1996) ve Sıtkı Özkul'un (Sıtkı Özkul, 2011) çalışmaları ile Zernov neşriyatında bulunan Kırım resmî yazışmalarıdır. Zernov neşriyatındaki belgelere yapılan atıflarda ve bu yazışmalardaki okumalarda Atasoy'un 2017'de yayımlanan neşriyatından yararlanılmıştır (bk. Atasoy, 2017).

8 15. yüzyıla ait belgeler Kırım hanları ile devlet adamlarının Osmanlı sultanlarına gönderdiği mektuplar ile özel kişilere verilen soyurgal ve tarhanlık yarlıklarından oluşur (bk. Özyetgin, 1996, s. 112-129).

9 16. yüzyıla ait belgeler Kırım hanlarının özel kişilere verdiği soyurgal ve tarhanlık yarlıkları (15 adet) (bk. Sıtkı Özkul, 2011) ile han, sultan ve devlet adamlarının yabancı devletlere gönderdiği yarlık, hat ve şartnameleri (5 adet) içerir (bk. Atasoy, 2017).

yüzyıla, 368 tanesi¹⁰ 17. yüzyıla, 5 tanesi¹¹ ise 18. yüzyıla aittir. Çalışmada bu belgelerde bulunan diplomatika ile ilgili terimlerin tamamı tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Kırım Hanlığı diplomatika geleneğinin yüzyıldan yüzyıla uğradığı değişim, söz konusu terminoloji ve belgelerin stilistik özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışma, Kırım resmî yazışma geleneğinin gelişim seyrini, incelenen dil malzemesi ışığında değerlendirmeyi ve bu doğrultuda saha araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

2. Kırım Hanlığı'nda Diplomatika Geleneği

2.1. Kırım Hanlığı Diplomatik Yazışmalarının Metin Düzeni

Kırım diplomatik yazışmaları, temelinde Uygur diplomatikası özellikleri de gösteren Altın Orda yazışma geleneğine¹² dayanır. Kırım Hanlığı'na ait resmî belgeler, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın siyasi etkisiyle Osmanlı diplomatikasının¹³ özelliklerini de gösteren karma bir mahiyettedir.

Kırım diplomatika geleneği ile yazılmış belgeleri *giriş protokolü*, *kontekst* ve *son protokol* olmak üzere üç ana kısma ayırarak incelemek mümkündür¹⁴:

2.1.1. Giriş Protokolü

2.1.1.1. Invocatio (Davet, tahmit ve temcit)

Kırım resmî yazışmalarındaki giriş protokolü Tanrı'nın adının zikredildiği davet, tahmit (övgü) ve temcit (şereflendirme) duasıyla başlar. Belgelerde geçen *bi-smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*, *bi'l-kuvvati'l-aḥadiyya¹⁵* ve *l-mu'cizāti'l-Muḥammadiyye¹⁶*, *huva¹⁵*, *huva'l-ḡani¹⁶*, *huva Allāh¹⁷*, *huva'l-ḥayy¹⁸*, *huva'l-mu'īn¹⁹* gibi kalıp dualar, yazışmaların *invocatio* kısmını oluşturan

- 10 Çalışmada taranan 17. yüzyıl belgelerinin tamamı han, sultan ve devlet adamlarının yabancı devletlere gönderdiği resmî belgeler ile Rus çarlarının Kırım Hanlığı'na gönderdiği hatların Kırım Tatarca çevirilerinden oluşur (bk. Atasoy, 2017).
- 11 18. yüzyıla ait belgeler, Kırım hanlarının yabancı devletlere gönderdiği yarlık ve hatlardır (bk. Atasoy, 2017).
- 12 Altın Orda resmî belgelerinin dili ve metin düzeni için bk. (Özyetgin, 1996, s. 24-44, s. 77-82; Özyetgin, 2005, s. 23-32). Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'nden kalma resmî belgelerin dili ve metin düzeni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Bakırcı, 2023, s. 41-67).
- 13 Osmanlı resmî belgelerinin dili ve metin düzeni için bk. (Gökbilgin, 1992, s. 28-30, s. 54-78; Reychman ve Zajaczkowski, 1993, s. 155-173; Kütükoğlu, 1994, s. 100-116, s. 124-131, s. 145-155, s. 163-167).
- 14 Araştırmada, Kołodziejczyk'in Kırım Hanlığı ile Lehistan-Litvanya Birliği arasındaki yazışmaları incelediği çalışmada bulunan metin inşası temel alınmıştır (bk. Kołodziejczyk, 2011, s. 313-424). Metin düzeninde yer alan terimlerin dilimizdeki karşılıkları için ise Reychman ve Zajaczkowski'nin Osmanlı diplomatika geleneğini incelediği çalışmadan yararlanılmıştır (bk. Reychman ve Zajaczkowski, 1993, s. 161).
- 15 1453 tarihli Hacı Gerey Han'a ait *altun nişānlıḡ al tamḡalıḡ yarlıḡ* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 122), 1478 tarihli Mengli Gerey Han mektubu (Özyetgin, 1996, s. 127) ile 1592 tarihli II. Gazi Gerey Han *yarlıḡı* (No. 4) (Atasoy, 2017, s. 97).
- 16 1476 tarihli Eminek Mirza *ruk'ası* (mektup) (Özyetgin, 1996, s. 120) ile 1479 tarihli Mengli Gerey Han *tahiyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 128).
- 17 1475/1476 tarihli Mengli Gerey Han *bitiḡi* (Özyetgin, 1996, s. 118).
- 18 1478 tarihli Eminek Mirza *bitiḡi* (Özyetgin, 1996, s. 123).
- 19 1679 tarihli Kalgay Tohtamış Gerey Sultan *ḥattı* (No. 246) (Atasoy, 2017, s. 579).

ifadelerdendir. Bununla birlikte hanın elkabının verildiği *intitulatio* bölümünden hemen önce de *invocatio* bir cümle ile verilebilir: *Allāh ve Hūday, İdīm ve İzid ve uğan tējri ta ‘ālā ḫāzretleriniḡ vaḫdāniyyeti ve ‘āzāmeti birle başlansun*²⁰.

2.1.1.2. Legitimatıo: Tamğa, Nişān, Mühür ve Tuğray

Tamğa ve nişān: Kırım diplomatikasında hanın yazıyı tasdiki için zorunlu görülen hükümdarlık simgesine genel olarak *tamğa* ve *nişān* denirdi. Uygur yazışma geleneğine dayanan bu usule göre basılan *tamğalar* esasen kırmızı renkte, geometrik ve dikdörtgen şekilde olurdu (Reychman ve Zajackowski, 1993, s. 161). Bu yöntemin Altın Orda ve devamında Kırım Hanlığı diplomatikasında da kullanıldığı görülmektedir.

Altın Orda diplomatika geleneğinden gelen söz konusu iki terimden *tamğa*, ilk dönem Kırım belgelerinde mevcuttur. Nitekim 1453 tarihli Hacı Gery Han tarhanlık yarlığı ile 1467 tarihli Mengli Gery Han tarhanlık yarlığı *al tamğa* ile tasdik edilmiştir. Bu belgelerde *altun nişānlıḡ al tamğalıḡ yarlıḡ*²¹ ifadesine rastlanır. 16. yüzyıl itibarıyla yazılan yarlık ve hatlarda ise *tamğa* terimi görülmez. Bu dönemde sonra Kırım resmî yazışmalarında *nişān*²² terimi yaygınlaşmaya başlar.

Mühür: Kırım resmî yazışmalarında belgenin orijinal olduğuna işaret eden tasdik usulü, mühürler ile de gerçekleştirilirdi. Bunlar genellikle badem biçimindeki yüzük mühürlerden yapılırdı (Zernov, 2009, s. XX). Bu uygulama Osmanlı diplomatika geleneğinde padişah tuğrası veya adı ile kalıp dualardan oluşan *mühr-i hümāyūnlar* ile yapılan tasdik usulüne benzerdi (Kütükoğlu, 1994, s. 84-85). Aynı zamanda Osmanlı belgelerinde görülen hâtem ile mühürleme tekniğinin Kırım resmî yazışmalarına etki ettiği söylenebilir (Reychman ve Zajackowski, 1993, s. 172). Belgelerin sonuna basılan bu mühürlerin ortasında Gery hanedanının simgesi tarak *tamğa*, onun çevresinde ise Kırım hanları veya sultanlarının adı ve soyu bulunurdu: *Hüsām Gery Sulṫān, ibn Ğāzī Gery Hān*²³ (No. 32); *İslām Gery Hān, ibn Selāmet Gery Hān*²⁴ (No. 149).

Tuğray: Kırım yarlıklarında 17. yüzyılın sonları itibarıyla Osmanlı diplomatikası etkisiyle *tuğray*²⁵ terimi de görülmeye başlar. Belgelerin orijinallerine bakıldığında *tuğrayların* altın renkli yıldızlarla metnin başına çekildiği anlaşılır (Arpacı, 2023, s. 211).

20 1592 tarihli II. Gazi Gery Han yarlığı (No. 4) (Atasoy, 2017, s. 97).

21 1453 tarihli Hacı Gery Han'a ait *altun nişānlıḡ al tamğalıḡ yarlıḡ* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 114) ile 1467 tarihli Mengli Gery Han'a ait *altun nişānlıḡ al tamğalıḡ yarlıḡ* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 116).

22 Bk. (Atasoy, 2017, s. 94).

23 Bk. (Atasoy, 2017, s. 206).

24 Bk. (Atasoy, 2017, s. 445).

25 Tarihsiz Murad Gery Han yarlığı (No. 241) (Atasoy, 2017, s. 571).

2.1.1.3. Intitulatio (Ünvan ve Elkap)

Kırım hanları ile kalgay ve nureddin sultanların elkabının sıralandığı bölüm, Kırım resmî yazışmalarında *sözümüz* kalıp ifadesi ile başlar. Han ve sultanların ünvanlarının yazıldığı *intitulatio* bölümü bilhassa yabancı ülke hükümdarlarına gönderilen yarlıklarda görülmektedir: *Uluğ Ordanın ulu hânı, Deşt-i Kıpçak, barça Moğol pādşāhi Mehemmed Gérey Hân*²⁶ “*Ulu Orda*’nın ulu hanı, *Deşt-i Kıpçak* ile tüm Moğolların hükümdarı Mehmed Gerey Han”.

*Uluğ Orda ve Uluğ Yurtın ve Deşt-i Kıpçak ve taht-ı Kırımın ve şansız köp çerüvniñ ve şağışsız Tatarın ve tağ ara Çerkesniñ ve Tat bile Tavgaçın uluğ pādşāhi ve uluğ hânı bolğan emāret-me’āb, eyālet-nişāb*²⁷, *sa’ādet-iktisāb, ‘azametlü ve rif’atlı ve şehāvetlü Cānibek Gérey Hân*²⁸ “*Ulu Orda ve Ulu Yurt*’un, *Deşt-i Kıpçak* ile Kırım tahtının, sayısız asker ve Tatar’ın, dağ arasında yaşayan Çerkezlerin, *Tat* ile *Tavgaç* milletinin ulu hükümdarı ve ulu hanı, idareyi koruyan, vilayet sahibi, saadetli, haşmetli, yüce ve cömert Canibek Gerey Han”.

*Uluğ Orda ve Uluğ Yurtın ve taht-ı Kırımın ve Deşt-i Kıpçakın ve şansız köp Tatarın ve şağışsız Noğayın ve tav ara Çerkeçniñ ve Tat bile Tavgaçın barça köp dīn-i mübīn ve İslām-güzīnniñ uluğ pādşāhi ve uluğ Kırım hāni sa’ādetlü ve şecā’atlı ve şehāvetlü ve ‘adāletlü ve mehābetlü ‘İnāyet Gérey ibn Gāzī Gérey Hân*²⁹ “*Ulu Orda ve Ulu Yurt*’un, Kırım tahtının, *Deşt-i Kıpçak*’ın, sayısız Nogay’ın, dağ arasında yaşayan Çerkezlerin, *Tat* ve *Tavgaç* milletinin, İslamiyet’e mensup çok sayıda kişinin ulu hükümdarı, ulu Kırım hanı, saadetli, cesur, cömert, adaletli ve saygı değer (Gazi Gerey Han oğlu) İna yet Gerey Han”.

*Uluğ Orda ve Uluğ Yurtın ve taht-ı Kırım ve Deşt-i Kıpçakın ve şansız köp Tatar ve şağışsız Noğayın Tat milen Tavgaçın ve tağ ara Çerkesniñ uluğ kalğa sulṭāni sa’ādetlü ve devletlü ve şecā’atlı mēn Devlet Gérey Sulṭān*³⁰ “*Ulu Orda ve Ulu Yurt*’un, Kırım tahtının, *Deşt-i Kıpçak*’ın, sayısız Tatar ve Nogay’ın, *Tat* ve *Tavgaç* milletinin, dağ arasında yaşayan Çerkezlerin ulu kalgay sultanı, saadetli, devletli ve cesur olan ben Devlet Gerey Sultan”.

2.1.1.4. Notificatio-Promulgatio

Notificatio-Promulgatio bölümü, hanın yönetimi ve komutası altında bulunan kişilerin verildiği yerdir. Bu bölüm Kırım resmî yazışmalarında, belgenin gönderildiği kişiden önce zikredilir: *Uluğ Ulusnıñ tümen miñ yüz on oğlanlar begleriñe basa Kırım tümenini bilgen İminek başlığ daruğa begleriñe... bökevül çerileriñe totkavul kabaqçı qaravullarıña...*³¹ “*Ulu Ulus*’un tümen, bin, yüz, on prenslerine, beylerine, Kırım tümenine bağlı olan Eminek’in yönetimindeki vergi memurlarına... muhafız askerlere, öncü birliklere, yol muhafızlarına...”.

26 1520 tarihli I. Mehmed Gerey Han *yarlığı* (No. 1) (Atasoy, 2017, s. 89).

27 Krş. *iyālet-nişāb* (Atasoy, 2017, s. 112).

28 1628 tarihli Canibek Gerey Han *yarlığı* (No. 10) (Atasoy, 2017, s. 112).

29 1635 tarihli İna yet Gerey Han *yarlığı* (No. 30) (Atasoy, 2017, s. 194).

30 1686 tarihli Kalgay Devlet Gerey Sultan *yarlığı* (No. 287) (Atasoy, 2017, s. 668).

31 1453 tarihli Hacı Gerey Han’a ait *altun nişānlı al tamğaltı yarlığı* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 112-113).

'*Ahd-nāme/şarḥ-nāmelerde* (barış şartnameleri) geçen *notificatio-promulgatio* bölümünde sadece hanın yönetimi altındaki kişiler değil, antlaşmadan sorumlu olan yabancı devlet tebaası ve ileri gelenler de listelenir: *On ʔol, sol ʔolnuḡ tümen miḡ yüz on biylegen oḡlanlar mürzālarıḡa barça İleḡ yurtunuḡ Knyaz Arspişkop başlıḡ taḡı Ladijlav Pişkobı Knyaz Matyasḡa... taḡı bulardan başḡa İleḡ yurtunuḡ ... papaslarıḡa ve meşcanlarıḡa ve bayarınlarıḡa barça Ulu Keḡeş panlarıḡa ve içki ve daşkısiḡa ve köp ʔara elḡe...*³² “Sağ ve sol kolun tümen, bin, yüz, on beyleriyle (Cengiz Han soyu olan) prenslere, mirzalara (ve) tüm Leh yurdunun Baş Şansölyesi yönetimindeki Ladijlav Şansölyesi Kinez Matias’a... ayrıca bunlardan başka Leh yurdunun... papazlarına, şehir burjuvalarına, soylularına ve bütün büyük danışma meclisi panlarına (beylerine), sarayda ve dışarıda (hizmet gören devlet adamlarına) ve tüm avam tabakaya...”. Ayrıca bk. (Kołodziejczyk, 2011, s. 365).

2.1.1.5. Inscriptio (Muhatabın adı ve elkabı)

Inscriptio bölümünde, yazının muhatabı olan kişinin ünvanı ve adı yazılır. Kırım Hanlığı'nın yabancı devletlere gönderdiği yarlık ve hatlarda özellikle yabancı hükümdarın ünvanının verildiği *inscriptio* bölümü ayrıntılı bir biçimde yazılır: *Uluḡ pādşāh, ḡān, hem uluḡ biy Aleksey Mihaylaviç barça Urusnuḡ penāhi ve köp memleketlerniḡ de bolsa pādşāhi ve ḡüküm-dāri*³³ “Ulu hükümdar, han ve ulu bey Aleksey Mihayloviç, tüm Rus halkının sığınağı, birçok memleketin hükümdarı”.

*Uluḡ Urusnuḡ ve Purusnuḡ ve Lēhniḡ ve Liḡvanıḡ ve Mazurnıḡ ve Çerniḡovaniḡ ve cümle millet-i nasrāniyyeniḡ kıralı olan ʔardaşımız Yan ʔazimir*³⁴ “Rus mülkünün, Prusya'nın, Lehistan'ın, Litvanya'nın, Mazur'un, Çernikova'nın ve tüm Hristiyan halkının kralı olan kardeşimiz Jan Kasimir”; *cümle ḡristiyan oḡlınıḡ pādşāhi bolḡan biy Fyodor Alekseyeviç*³⁵ “Tüm Hristiyanların hükümdarı olan bey Fyodor Alekseyeviç”.

*Cümle uluḡ ve küçik ve Ak Urusnuḡ ve maḡrib ve maşriḡ ve şimāl ḡarafında bolḡan ḡristiyanıḡ ve köp yerlerniḡ pādşāhi ve ḡüküm-dāri bolḡan ʔardaşımız uluḡ ḡān ve hem uluḡ beg Petra Alekseyeviç*³⁶ “Tüm büyük ve küçük Rus mülkü ile Beyaz Rusya'nın, batı, doğu ve kuzeydeki Hristiyan halkının ve birçok yerin padişahı ve hükümdarı olan kardeşimiz ulu han ve ulu bey Petro Alekseyeviç”.

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tabiiyetinden sonra (1475) hanların Osmanlı sultanlarına gönderdiği *bitiklerde* (mektup) ise sultanın ünvanının verildiği *inscriptio* bölümü uzun uzadıya terkiplerle yazılmıştır: *ḡazret-i pādīşāh-ı mükerrrem ḡudāvendiḡār-ı a'zām a' delu'l-ilmī vāli's-seyfi ve'l-ḡalemi akvā muḡat'il-ḡafıḡayni sultānu ḡuzāti'l-maşriḡayni es-*

32 1520 tarihli I. Mehmed Gery Han *yarlıḡı* (No. 1) (Atasoy, 2017, s. 89-91).

33 1658 tarihli Nureddin Adil Gery Sultan *ḡattı* (No. 189) (Atasoy, 2017, s. 495).

34 1654 tarihli IV. Mehmed Gery Han *yarlıḡı* (No. 165) (Atasoy, 2017, s. 466).

35 1679 tarihli Murad Gery Han *yarlıḡı* (No. 245) (Atasoy, 2017, s. 577).

36 1704 tarihli I. Selim Gery han *yarlıḡı* (No. 299) (Atasoy, 2017, s. 685).

*sultānu ed-dīn ve 'l-hākānu 'l-bahreyn gıyāsu 'd-dunyā ve 'd-dīn nukretü 'l-islāmi ve 'l-muslimīn*³⁷... “büyük hükümdar, ilmin en adili, kılıç ve kalemin velisi, iki ufkun savaşçılarının en güçlüsü, iki doğunun gazilerinin sultanı, dinin sultanı, iki denizin hakani, dinin ve dünyanın imdadı, İslam'ın ve Müslümanların nusreti³⁸...”.

2.1.1.6. Salutatio (Selamlama)

Resmî yazışmalarda geçen *salutatio* (selamlama), yazının gönderildiği kişiye edilen dua ve bulunulan hayır temennisinin geçtiği bölümdür. Bu bölümde, hitap edilen kişi yabancı ülke hükümdarı ise belirli klişe ifadelerde kişinin hâli ve hatırı sorulur: *Yan Kazimir... tarafına maḥabbetlik ile selam edüp*³⁹ “Jan Kasimir... tarafına dostlukla selam edip”; *Petra Alekseyeviç ḥuzūrlarınḡa maḥabbet ve tatulıḡ milen köpdin köp selām étüp, nedir ḥālıniz ve ḥātrınız dēyüp şorḡanımızdın şoḡra...*⁴⁰ “Petro Alekseyeviç huzurlarına dostluk ve sevgi ile çok selam edip hâliniz ve hatırınız nasıldır diye sorduktan sonra...”.

Kırım Hanlığı'nın yabancı devletlere gönderdiği yarlıklarda *salutatio* bölümü, *i 'lām-ı yarlıḡ-ı maḥabbet-fercām budur ki*⁴¹ “sevgi veren mübarek yarlığın beyanı şudur ki”, *i 'lām-ı yarlıḡ-ı şerīf-i maḥabbet oldur kim*⁴² “sevgi dolu mübarek yarlığın beyanı şudur ki”, *i 'lām-ı yarlıḡ-ı şerīf-i ḥānī budur ki*⁴³ gibi kalıp ifadelerle biter.

2.1.2. Belgenin Konteksti

2.1.2.1. Expositio-Narratio (Nakil/İbلاغ), Dispositio (Emir/Hüküm), Manifestatio (Tebliğ):

Kırım resmî yazışmalarında bu bölüm *salutatio* bölümünde zikredilen kalıp ifadelerden sonra belgenin yazılış amacının verildiği yerdir. Yabancı devletlere gönderilen yarlık ve hatlarda *narratio* bölümü, hükümdarın talebinin geçeceği *dispositio* bölümünden önce yer alır. *Narratio* bölümünde, geçmiş dönemde iki devlet arasındaki iyi ilişkilere, önemli olaylara veya her iki tarafın da çıkarına yapılan eski antlaşmalara atıfta bulunur (bk. Kołodziejczyk, 2011, s. 386).

Narratio bölümüyle belgenin gönderildiği yabancı devletle olan ilişkilerin eskisi gibi iyi olması temennisi sezdirilir: *Barça tüzünce bilinler kim... bizim ulu ḥān atalarımız, ağalarımız dost ḡarındaş érdi, hem barışlıḡları çın érdi, her dostḡa dost, her düşmānḡa düşman érđiler, hem nökerleri artup hem memleketleri ma 'mūr bolup dostları söyünüp, düşmanları şoḡur bolup érđi*⁴⁴ “Herkes iyice bilsin ki... bizim ulu han babalarımız ve ağabeylerimiz dost ve kardeşiler. Dostlukları da hakikiydi, her dosta dost, her düşmana da düşmandılar. Ayrıca hizmetkârları da

37 1478 tarihli Mengli Gery Han'ın Sultan II. Mehmed'e gönderdiği *bitik* (Özyetgin, 1996, s. 127).

38 Bitiğin tercümesi için ayrıca bk. (Özyetgin, 1996, s. 157).

39 1654 tarihli IV. Mehmed Gery Han *yarlıḡı* (No. 165) (Atasoy, 2017, s. 466).

40 1704 tarihli I. Selim Gery Han *yarlıḡı* (No. 299) (Atasoy, 2017, s. 685).

41 1574 tarihli I. Devlet Gery Han *yarlıḡı* (No. 2) (Atasoy, 2017, s. 94).

42 1592 tarihli II. Gazi Gery Han *yarlıḡı* (No. 3) (Atasoy, 2017, s. 97).

43 1695 tarihli I. Selim Gery Han *yarlıḡı* (No. 296) (Atasoy, 2017, s. 682).

44 1520 tarihli I. Mehmed Giray Han *yarlıḡı* (No. 1) (Atasoy, 2017, s. 91).

artmıştı. Memleketleri mamur olunca dostları sevinmiş, düşmanları ise kör olmuştu”.

Kırım resmî yazışmalarında, *narratio* (nakil/iblağ) bölümünün genellikle *emdi*, *hālā*, *hāliyā* gibi ifadelerle sonlandırılarak hükümdarın karşı tarafa olan taleplerinin sıralanacağı *dispositio* (emir/hüküm) bölümüne geçildiği görülür (Kołodziejczyk, 2011, s. 387). *Dispositio* bölümünde belgenin yazılış amacı açıklanır: *Hāliyā eyenüz Korol şıhhat ve selamet birle kelüp tahta cülūs kıldılar dëyü haber kelüp, söyünüp şād bolduq, anuñ için qulumuz Şakir[i] ciberduk*⁴⁵ “Şimdi sahibiniz olan (Leh) kral(ı) sıhhat ve selamete gelip tahta çıktılar diye haber geldi. Sevinip memnun olduk. Onun için hizmetkârimız Şakir’i gönderdik”; *emdi kerekdür ki, siz qardaşımız da bolsañuz sözüñizce taymay, ‘ömr āhiriğaça turğay-sız dëp şuşbu uluğ haqtımızni yiberdim*⁴⁶ “şimdi gerekir ki siz kardeşimiz sözünden caymadan ömür sonuna kadar (sözünde) dursun diye işbu ulu hattı gönderdim”.

Kırım diplomatikasında *manifestatio* (tebliğ) bölümü *narratio* ve *dispositio* bölümlerinden sonra gelir (bk. Kołodziejczyk, 2011, s. 387) ve iki devlet arasında olabilecek barış sonrası temennileri içerir: *Köp yıllar barış ve yarış ve mahabbet ve tatu qarındaş bolğanımız birlen eki curtımız emîn amān bolup yarlı faqirler ekev qarındaş pādşāhğa alkış ertüre turğaylar tēyü*⁴⁷... “Uzun yıllar barışık, dost ve muhabbetli kardeş olmamız durumunda iki ülke güvenli olur, zengin ve fakirler bu iki kardeş hükümdara övgüde bulunurlar diye...”.

2.1.2.2. Sanctio (Vaîd/Yaptırım)

Kırım resmî yazışmalarında, *tarhan-nāme-i yarlıqlar* (tarhanlık yarlıkları) ile *mülk-nāme-i yarlıqlarda* (soyurgal yarlıkları) *sanctio* bölümü, hanın adı geçen kişiyi belirtilen yükümlülüklerden muaf tuttuğunun devlet adamları ve ülke halkı tarafından tanınması gerektiğini ifade ettiği bölümden sonra geçer. Burada ilgili karara uyulmaması durumunda suç işleneceği bildirilir: *Bu tarhan kılganımız hakīm yahyāği küç basınç zahmet yunçuğ zulm ‘avān tegürgen kişilerge ne yahşısı bolğay korqarlar erne*⁴⁸ “bu tarhan yaptığımız Hakim Yahya adlı kişiye zorluk çıkarıp baskı yapan, eziyet, zulüm edenler ve (buna) destek çıkanlar için iyi olmayacak, şüphesiz korkacaklar!”; *māni ‘ ve dāfi ‘ bolup dahl ve te ‘āruz kılganlaruñ özlerine yahşı degildir*⁴⁹ “(hükme) engel olup (meseleye) dâhil olarak karşı çıkanların hâli iyi olmayacaktır!”.

Yabancı devletlere gönderilen resmî yazışmalarda ise *sanctio* han ve sultanların yabancı hükümdarlar ile Leh ve Kazak beylerine yazdığı hatlarda, söz konusu talebe veya antlaşmaya uyulmadığı takdirde bir yaptırımın gelebileceğinin bildirildiği bölümdür: *Eger minvāl-i meşrūh üzre barışlık edersen hōş; degil ese hāzır olasin*⁵⁰ “eğer beyan edildiği yönde barış yaparsan iyidir, yapmazsan (sonucuna) hazır olasin”; *“Yoq!” dër çaqlı bolsañuz emr-i pādşāhī birle*

45 1574 tarihli I. Devlet Gerye Han yarlığı (No. 2) (Atasoy, 2017, s. 94).

46 1629 tarihli Canibek Gerye Han hañı (No. 13) (Atasoy, 2017, s. 125).

47 1592 tarihli II. Gazi Gerye Han yarlığı (No. 5) (Atasoy, 2017, s. 106).

48 1453 tarihli Hacı Gerye Han’a ait *altun nişānlıq al tamğalıq yarlıq* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 114).

49 1577 tarihli II. Mehmed Gerye Han’a ait *ait yüzük nişānlıq yarlıq-ı şerif* (tarhanlık yarlığı) (KY10) (Sitki Özkul, 2011, s. 149).

50 Tarihsiz Şahin Gerye Sultan yarlığı (No. 9) (Atasoy, 2017, s. 112).

*atlanup cavlay barup caylay yörip kışlay kezüp el vilāyetihūzge ot urup ihrāk-ı nār kılup intikām etmek muqarrerdür*⁵¹ “Eğer “Hayır!” dersiniz padişahın emriyle sefere çıkmak ve saldırmak üzere hazırlanarak kışlayıp ülkenizi ateşe vererek intikam almak kaçınılmazdır”.

2.1.2.3. Corroboratio (Teyit)

Corroboratio bölümü belgelerde *expositio-narratio et dispositio* (nakil/iblağ ve emir/hüküm) veya *sanctio* (yaptırım) bölümünden hemen sonra gelecek belgede ifade edilen hüküm, söz ve antlaşmaları teyit eden ifadeleri içerir. Bu usule göre *corroboratio* bölümünde, belgede karar kılınan hükümlerin *payşa*⁵², *nişān* ve *tuğray*⁵³ ile tasdik edildiği bildirilir (bk. Kołodziejczyk, 2011, s. 406).

2.1.2.4. Salutatio (Son Selamlama)

Kırım diplomatikasında giriş protokolündeki *salutatio* ile birlikte, ikinci bir selamlama bölümünün daha bulunduğu görülür. Buna göre belgenin ikinci ana bölümü olan kontekst bölümünün sonunda Arapça kalıp ifadelerle selamlamanın yapıldığı bir usul geliştirilmiştir: *Bākī va 'd-du ā 'alā man ittaba 'a 'l-hudā*⁵⁴ “Allah yolunda olanlara sonsuz dualar”; *va š-salām*⁵⁵. Bk. (Kołodziejczyk, 2011, s. 406-407).

2.1.3. Son Protokol (Escathocol)

2.1.3.1. Datatio (Tarih)

Belgelerde tarihin çoğunlukla “ay ve yıl”, nadiren “gün, ay ve yıl” olarak verildiği bölümdür. Kırım resmî yazışmalarında genellikle Arapça ay adları kullanılarak hicri takvim ile not düşülür: *Tahrir*^{en} *fī evāhīr-i cemāzīye 'l-āhīr*⁵⁶ “yazılı olarak, Cemaziyevvel ayının sonlarında”; *mübārek şāfer ayınınun yigirmi altıncı kün*⁵⁷. Bununla birlikte 15. yüzyılda kaleme alınan yarlıklarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin kullanıldığı da görülür. 1453 tarihli Hacı Gerye Han'ın *altun nişānlı al tamğalıg yarlıgında* tarih şu şekilde not düşülmüştür: *Tārīh tawuğ yılı sekiz yüz elli yedide bitidi* (Özyetgin, 1996, s. 115).

Kırım Hanlığı ile Rus Çarlığı arasındaki yazışmalarda, Türkçe ve Rusçada kullanılan ay adlarına da rastlanır: *Ağustos* (< Lat. Augustus) “Ağustos”, *Dekabr* (< Rus. декабрь) “Aralık”, *Eylül* (< Ar. Eylöl), *Felvaris* (bk. Rus. февраль) “Şubat”, *Nisān* (< Ar. Nīsān), *Temmuz* (< Ar. Temmüz), *Yanar* (< Rus. январь) “Ocak”⁵⁸.

51 1628 tarihli Canibek Gerye Han *yarlıgı* (No. 10) (Atasoy, 2017, s. 116).

52 1633 tarihli Canibek Gerye Han *yarlıgı* (No. 23) (Atasoy, 2017, s. 173).

53 Kołodziejczyk, Kırım Hanlığı ile Lehistan-Litvanya Birliği arasındaki diplomatik yazışmalarda, *tuğranın* söz konusu hükümleri tasdik ve teyitte bir araç olarak kullanılmadığını belirtmiştir (Kołodziejczyk, 2011, s. 406).

54 1624 tarihli III. Mehmed Gerye Han *yarlıgı* (No. 8) (Atasoy, 2017, s. 111).

55 1640 tarihli Bayram Ağa *haftı* (No. 51) (Atasoy, 2017, s. 278).

56 1549 tarihli Sahib Gerye Han'ın Tilev Berdi'ye verdiği soyurgal *yarlıgı* (Sitki Özkul, 2011, s. 131).

57 1453 tarihli Hacı Gerye Han'a ait *altun nişānlı al tamğalıg yarlıgı* (tarhanlık yarlıgı) (Özyetgin, 1996, s. 115).

58 Ayrıntılı bilgi için bk. (Zernov, 2009, s. XX; Arpacı, 2023, s. 78).

2.1.3.2. Locatio (Locus) (Mahal, Yazıldığı Yer)

Belgenin yazıldığı yerin, tarihin yanında not düşüldüğü bölümdür: *Be-maḳām-ı Bağçasarāy*⁵⁹ “Bağçasaray makamında”; *be-maḳām-ı Akmescid Sarāy al-mahrūsa*⁶⁰ “mahfuz olan Akmescid Saray makamında”.

2.2. Kırım Hanlığı Diplomatik Yazışmalarının Genel Dil ve Üslup Özellikleri

Kırım Hanlığı döneminden kalma *yarlıg* ve *bitiglerin* (sonrasında *ḥattı*) dili dönemden döneme farklılık gösterir. 15. ve 16. yüzyıllarda yazılan *yarlıklarda* dil Altın Orda Türkçesine⁶¹ daha yakındır: *Basa tuz arabaları aşılk öz arabaları kırımğa kefege barsa arabalarından tamğa tartnaḳ almasunlar*⁶² “Ayrıca tuz arabaları ve kendi erzak arabaları Kırım ve Kefe’ye vardığında, (bu arabalardan) damga ve kantar vergisi almasınlar”; *soyurḡal*⁶³ *ināyetim bolup ḳoluna ḫuta ḫururğa [kōk müh]rlüg al nişānlıg yarlıgıni bērdim*⁶⁴ “soyurgal ihsanım olup elinde tutmak üzere mavi mühürlü al nişanlı yarlıgı verdim”. Bu dönemdeki şekil ve üslup özellikleri ise Altın Orda diplomatikası temelindedir (Özyetgin, 2010).

Kırım Hanlığı’nın ilk döneminde (15. yüzyılın sonları) yazılmış *bitiklerde* ise dil sadelikten uzak, üslup ise Osmanlı yazışma geleneğine daha yakındır: *Hās ḳulunız muḫibbāne ve muḫlişāne du ‘ā ve teḫāyā vāşıl olandın soḡ yer öpüp i ‘lām ḳılınur kim ruḳ ‘a-ı şerīḫiniz bize degdi, el-ḫamdüli ‘llāh besī ḡāyet sevindik*⁶⁵ “Yakın kulunuz dost ve yakın bir şekilde hayır duaları ile vardıktan sonra yer öpüp bildirilir ki yüce mektubunuz bize ulaştı. Elhamdülillāh çok sevindik”.

Osmanlı yazışmalarında görülen ağır dil ve kalıp ifadeler, Kırım diplomatikasında gittikçe artar. Bu durum Osmanlı’ya siyasi bakımdan bağlılık gösteren Kırım hanlarının uyguladığı politikanın sonucu olmakla birlikte Osmanlı kültürünün bölgedeki etkisini de gösterir (Özyetgin, 2005, s. 28). Mengli Gerye Han’ın Sultan II. Mehmed’e gönderdiği *taḫiyyet-nāmeler*⁶⁶ bunlara örnektir.

Osmanlı tarafına gönderilen bitiklerde görülen bu süslü dil, Rusya ile Lehistan-Litvanya Birliği gibi yabancı devletlere gönderilen *yarlıg* ve *ḥattılarda* görülmez. 15. ve 16. yüzyıllarda yazılmış *tarhanlık* ve *soyurgal* yarlıklarında da dil sadedir (bk. Özyetgin, 1996, s. 112; Sıtkı Özkul, 2011, s. 23).

59 1549 tarihli Sahib Gerye Han soyurgal *yarlıgı* (KY4) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 133).

60 1651 tarihli Kalgay Kırım Gerye Sultan *ḥattı* (No. 137) (Atasoy, 2017, s. 431).

61 Jankowski, Kırım Hanlığı’nın ilk dönemine ait diplomatik yazışmaların dilini dahi, içerisindeki yoğun Kıpçakça dil özelliklerine rağmen Harezmi Türkçesi olarak tanımlar. Bu dikkat çekici tespit için bk. (Kołodziejczyk, 2011, s. 56).

62 1453 tarihli Hacı Gerye Han’a ait *altun nişānlıg al tamḡalıg yarlıg* (tarhanlık yarlıgı) (Özyetgin, 1996, s. 113).

63 Krş. *soyurḡal* (Sıtkı Özkul, 2011, s. 134).

64 1549 tarihli Sahib Gerye Han’a ait *mülk-nāme-i yarlıg* (soyurgal yarlıgı) (KY5) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 134-135).

65 1478 tarihli Eminek Mirza *bitigi* (Özyetgin, 1996, s. 123).

66 Bk. 1469 tarihli Mengli Gerye Han *taḫiyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 116-117) ile 1479 tarihli Mengli Gerye Han *taḫiyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 128-129).

17. yüzyılda yazılan *yarlıg* ve *haıtlarda*, Osmanlı Türkçesinin yoğun etkisi görülür: *İ'lām ve inhā-yı hānī oldur ki hāliyā yiberilgen muıhabbet-nāme haıttıñuz kelüp manzūr-ı šāh-ānemiz olup barça yazılğan sözleriñüz ve cevāblarıñuz ma'lūm-ı hūmāyūnım⁶⁷ bolup⁶⁸* “hanın fermanı şudur ki: Gönderilen dostluk mektubunuz şimdi gelmiş ve tarafımızca okunmuştur. Yazılan sözleriniz ile cevaplarınızın tamamı malumumuz olmuştur”.

18. yüzyılda kaleme alınan yazışmalarda ise kullanılan dil tamamıyla Osmanlı Türkçesidir⁶⁹: *Hālā Bucakda žābiı ta'yın olınan yalı ağasına ve sāyir iktiza eden mahāllere te'kid ve šedīd yarlıglar tahrīr ve isra olunmağıla, bundan soñra ta'ife-i mezkūre bu taraıflarda āzarda olunmayacağına šübhe olunmaya* “Şimdi Bucak'ta kumandan olarak tayin edilen yalı ağasına ve gereken diğer yerlere yarlıkların yazılıp gönderilmesi üzerine, bundan sonra adı geçen halkın bu bölgede zarar görmeyeceğinden şüphe edilmesin”.

Altın Orda diplomatika geleneği ile kaleme alınmış yarlıkların üslubu, yazıldığı dönemin siyasi ve sosyal koşullarına, konuya ve yazılış amacına göre farklılık gösterir. Buna rağmen Altın Orda resmî yazışmaları, belirli bir üslup ile kaleme alınmıştır (Özyetgin, 2005, s. 22).

Kırım Hanlığı diplomatikası, idari teşkilattaki diğer kurumlarda olduğu gibi Altın Orda devlet geleneğinin devamıdır. Bununla birlikte Kırım resmî yazışma geleneği, Altın Orda ve Kazan Hanlığı diplomatikasıyla farklılıklar da taşır. Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında Osmanlı tabiiyetine girişi, devletin idari teşkilatını önemli ölçüde etkiler. Bu etki Kırım Hanlığı'nın diplomatika geleneğinde de görülür (Özyetgin, 2005, s. 12). Kırım resmî yazışmalarında görülen Osmanlı etkisine rağmen bu sahada yazılmış yarlık ve hatlar, genel mahiyette kendisine has özellikleri koruyabilmiştir (Reychman ve Zajackowski, 1993, s. 183).

Kırım diplomatika geleneğinin Altın Orda diplomatikasını devam ettirdiği en önemli özelliklerden biri, belgelerde *sözümüz* kalıp ifadesiyle başlayan *intitulatio* bölümüdür. Han elkabının uzun uzadıya sıralandığı ve hanın siyasi hâkimiyet sahası ile kendisinde meşru gördüğü yerlerin adlarının belirli bir üslupla verildiği *intitulatio* bölümü yabancı devletlere gönderilen diplomatik yazışmalarda yer almaktadır⁷⁰. Kırım resmî yazışmalarında görülen bu kalıp ifadelerin Altın Orda diplomatikasıyla alınması Kırım Hanlığı'nın kendisini Altın Orda'nın siyasi mirasçısı olarak gördüğüne işaret eder.

Kırım hanlarının Osmanlı sultanlarına gönderdiği ve bir nevi tabiiyet bildiren *tahıyyet-nāmelerde* ise *sözümüz* ifadesi ile hanın elkabının verildiği *intitulatio* bölümüne rastlanmaz⁷¹. Bu usul, esasen Osmanlı'nın Kırım Hanlığı üzerindeki siyasi üstünlüğünün Kırım diplomatikadaki

67 Krş. *humāyūnım* (Atasoy, 2017, s. 390).

68 1647 tarihli III. İslam Gery Han *yarlıgı* (No. 113) (Atasoy, 2017, s. 389-390).

69 Kırım resmî belgelerinin dil ve üslup özellikleri hakkında ayrıca bk. (Özyetgin, 1996, s. 45-63, 91-94; Zernov, 2009, s. XVI-XXII; Özyetgin, 2010; Sırtkı Özkul, 2011, s. 63-129; Atasoy, 2017, s. 42-67; Arpacı, 2023, s. 75-80; Başer, 2023, s. 631-640).

70 *Intitulatio* bölümündeki bu uzun kalıp ifadeler, Altın Orda diplomatika geleneğinin bir devamı olarak Kırım Hanlığı'ndaki *tarıhan-nāme-i yarlıglar* (tarhanlık yarlıkları) ile *mülk-nāme-i yarlıglarda* (soyugal yarlıkları) da görülmez.

71 Bk. 1469 tarihli Mengli Gery Han *tahıyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 116-117).

etkisini gösterir.

2.3. Kırım Hanlığı Diplomatasında Kullanılan Terminoloji

Kırım resmî yazışmaları, Kırım Hanlığı'nın kurulduğu dönemden yıkıldığı döneme kadar (15.-18. yüzyıllar) önemli bir gelişim göstermiştir. Kırım diplomatikası, Osmanlı resmî yazışmalarında kullanılan dil ve üslup özellikleri yanında söz konusu geleneğin terminolojisini de barındıran karma bir yapı olarak teşkil eder. Buna göre Kırım diplomatikası Moğol devlet teşkilatında Uygur temelli gelişerek kendisine has bir terminoloji oluşturan Altın Orda diplomatikasına⁷² dayanmakla birlikte dönemin siyasi olaylarına bağlı olarak Osmanlı yazışma geleneğinden de etkilenecek gelişimini sürdürmüştür.

Kırım diplomatikasında *legitimatıo* bölümüne bakıldığında 15. yüzyılda yazılan belgelerde, temeli Altın Orda diplomatikasına dayanan kare biçiminde *tamğa* basma usulü görülür.⁷³ 1453 tarihli Hacı Gerey Han tarhanlık yarlığında görülen *altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ* terimi Altın Orda diplomatikasının⁷⁴ devamıdır. Bu usul, 16. yüzyıla ait tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında yaygın olarak kullanılmaya devam eder ve bu tür yazışmalarda *al nişân* olarak geçer (KY 11, KY 15). 16. yüzyılda yabancı devletlere gönderilen han yarlıklarında (No. 1 ve no. 4) belgenin başına basılan kare *tamğalar* için artık *nişân* terimi kullanılır.

Eldeki belgeler 17. yüzyıl itibarıyla kare *tamğa* basma usulünün terk edildiğini, bu döneme ait Kırım resmî belgelerinde *altun nişân* adı verilen ve biçim olarak Osmanlı tuğralarına benzeyen bir tasdik usulüne geçildiğini gösterir. Burada göze çarpan husus, *altun nişân*⁷⁵ tabirinin Altın Orda diplomatikasına ait bir terim olmasına rağmen, 17. yüzyıl Kırım sahasında biçim olarak Osmanlı tuğralarına benzeyen yeni bir tasdik aracına işaret etmesidir. 17. yüzyılda belgenin başında altın yaldızla yazılan bu *legitimatıo* usulü *altun mühr* olarak adlandırılmaya başlamıştır (Zernov, 2009, s. XXI; Arpacı, 2023, s. 204). Aynı yüzyılda *mühr* terimiyle birlikte Osmanlı diplomatikası etkisiyle *tuğray*⁷⁶ terimi de ortaya çıkar. Buna göre *legitimatıo* bölümü Kırım diplomatikasında çeşitlenmiştir. Aşağıda, taranan metinlerden tespit edilen diplomatika terimlerinin tamamı yüzyıllarına göre listelenmiştir:

15. yüzyıl:

altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ⁷⁷ “altın nişanlı kırmızı mühürlü yarlık”
bitig⁷⁸ “bitik, mektup”

72 Altın Orda diplomatikasında bir hüküm veya emir içeren belgeler *yarlığ/yarlık* olarak adlandırılırken bir konu hakkında bilgi alıp vermek amacıyla yazılmış resmî yazılar *bitig* adını alır. Altın Orda döneminden kalma *yarlığ/yarlık* ve *bitigler* için bk. (Özyetgin ve Kemaloğlu, 2017).

73 Altın Orda diplomatikasında kare *tamğalar* için bk. (Özyetgin, 2005, s. 31).

74 Altın Orda diplomatikasında *altun nişân* ve *al tamğa* terimleri için bk. (Özyetgin, 2005, s. 30).

75 Bk. 1393 tarihli Toktamış Han *yarlığı* (Özyetgin ve Kemaloğlu, 2017, s. 40).

76 Tarihsiz Murad Gerey Han *yarlığı* (No. 241) (Atasoy, 2017, s. 571).

77 1453 tarihli Hacı Gerey Han'a ait *altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s.114).

78 1475/1476 tarihli Mengli Gerey Han *bitigi* (Özyetgin, 1996, s. 119).

mektüb⁷⁹ “mektup”
 nāme⁸⁰ “mektup”
 nişān⁸¹ “nişan, mühür”
 ruḳ‘a⁸² “mektup, arzuhal”
 taḥiyyet-nāme⁸³ “bağlılık bildiren mektup”
 tamğa⁸⁴ “damga, mühür”
 yarlıg⁸⁵ “yarlık”.

16. yüzyıl

‘ahd-nāme⁸⁶ “barış şartnamesi”
 al nişānlig tarḥān-nāme-i yarlıg⁸⁷ “kırmızı nişanlı tarhanlık yarlığı”
 al nişānlig yarlıg-ı şerif⁸⁸ “kırmızı nişanlı mübarek yarlık”
 altun nişān⁸⁹ “altın nişan, belgenin tasdikini bildiren han mührü”
 altun nişānlig mühr⁹⁰ “altın nişanlı mühür”
 fermān⁹¹ “ferman”
 i‘lām-ı yarlıg-ı muḥabbet-fercām⁹² “sonu dostluk bildiren yarlık vesikası”
 i‘lām-ı yarlıg-ı şerif-i muḥabbet⁹³ “dostluk bildiren mübarek yarlık vesikası”
 mühr⁹⁴ “mühür”
 kök mührlüg al nişānlig yarlıg⁹⁵ “mavi mühürlü kırmızı nişanlı yarlık”
 kök mührlüg mülk-nāme-i yarlıg-ı şerif⁹⁶ “mavi mühürlü mübarek soyurgal yarlığı”

-
- 79 1469 tarihli Mengli Gerye Han *taḥiyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 117).
 80 1469 tarihli Mengli Gerye Han *taḥiyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 117).
 81 1453 tarihli Hacı Gerye Han’a ait *altun nişānlig al tamğalıg yarlıg* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s. 114).
 82 1476 tarihli Eminek Mirza *ruḳ‘ası* (mektup) (Özyetgin, 1996, s. 122).
 83 1469 tarihli Mengli Gerye Han *taḥiyyet-nāmesi* (Özyetgin, 1996, s. 117).
 84 1453 tarihli Hacı Gerye Han’a ait *altun nişānlig al tamğalıg yarlıg* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s.114).
 85 1453 tarihli Hacı Gerye Han’a ait *altun nişānlig al tamğalıg yarlıg* (tarhanlık yarlığı) (Özyetgin, 1996, s.114).
 86 1592 tarihli II. Gazi Gerye Han *yarlıgı* (No. 4) (Atasoy, 2017, s. 101).
 87 1577/1578 tarihli II. Mehmed Gerye Han’a ait *al nişānlig tarḥān-nāme-i yarlıg* (tarhanlık yarlığı) (KY11) (Sitki Özkul, 2011, s. 154).
 88 1590 tarihli II. Gazi Gerye Han’a ait *yüzük nişānlig yarlıg* (soyurgal yarlığı) (KY15) (Sitki Özkul, 2011, s. 166).
 89 1592 tarihli II. Gazi Gerye Han *yarlıgı* (No. 4). (Atasoy, 2017, s. 100).
 90 1592 tarihli II. Gazi Gerye Han *yarlıgı* (No. 4) (Atasoy, 2017, s. 100).
 91 1579 tarihli II. Mehmed Gerye Han’a ait *al nişānlig kök mührlüg mülk-nāme-i şerif* (soyurgal yarlığı) (KY13) (Sitki Özkul, 2011, s. 159).
 92 1574 tarihli I. Devlet Gerye Han *yarlıgı* (No. 2) (Atasoy, 2017, s. 94).
 93 1590 tarihli II. Gazi Gerye Han *yarlıgı* (No. 3) (Atasoy, 2017, s. 97).
 94 1549 tarihli Sahib Gerye Han’a ait *mülk-nāme-i yarlıg* (soyurgal yarlığı) (KY3) (Sitki Özkul, 2011, s. 131).
 95 1549 tarihli Sahib Gerye Han’a ait *mülk-nāme-i yarlıg* (soyurgal yarlığı) (KY3) (Sitki Özkul, 2011, s. 131).
 1577 tarihli II. Mehmed Gerye Han soyurgal yarlığında *kök mührlüg ve al nişānlig yarlıg-ı şerif* (KY9) (Bk. Sitki Özkul, 2011, s. 145).
 96 1579 tarihli II. Mehmed Gerye Han’a ait *al nişānlig kök mührlüg mülk-nāme-i şerif* (soyurgal yarlığı) (KY13)

mülk-nâme-i şerîf⁹⁷ “mübarek soyurgical yarlığı”
 mülk-nâme-i yarlığı⁹⁸ “soyurgical yarlığı”
 mülk-nâme-i yarlığı-i sa’âdet-nâme⁹⁹ “saadetli tarhanlık yarlığı”
 mülk-nâme-i yarlığı-i şerîf¹⁰⁰ “mübarek tarhanlık yarlığı”
 nâme¹⁰¹ “mektup”
 nişân¹⁰² “mühür”
 şart-nâme¹⁰³ “şartname, barış antlaşması”
 tarhan-nâme¹⁰⁴ “tarhanlık yarlığı”
 tevki’-i refî’-i ‘azamet-i tarşi’-i memâlik-bâni¹⁰⁵ “memleket inşa ettiren süslü ve mübarek yarlık”
 yarlığı¹⁰⁶ “yarlık”
 yarlığı-i belîg-i sa’âdet-i hâkânî¹⁰⁷ “hanın saadetli yarlığı”
 yarlığı-i belîg-i sa’âdet-tebliğ-i hâkânî¹⁰⁸ “hanın saadet bildiren yarlığı”
 yarlığı-i ma’âdelet-‘unvân¹⁰⁹ “adaletli yarlık”
 yarlığı-i mülk-nâme¹¹⁰ “soyurgical yarlığı”
 yarlığı-i sa’âdet-nâme¹¹¹ “saadetli yarlık”
 yarlığı-i şerîf¹¹² “mübarek yarlık”

-
- (Sıtkı Özkul, 2011, s. 160).
- 97 1579 tarihli II. Mehmed Gerey Han’a ait *al nişânlığ kök mührlig mülk-nâme-i şerîf* (soyurgical yarlığı) (KY13) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 161).
- 98 1550 tarihli Sahib Gerey Han’a ait *kök mührlig al nişânlığ yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY6) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 137).
- 99 1579 tarihli II. Mehmed Gerey Han’a ait *al nişânlığ kök mührlig mülk-nâme-i şerîf* (soyurgical yarlığı) (KY13) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 160).
- 100 1590 tarihli II. Gazi Gerey Han’a ait *yüzük nişânlığ yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY15) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 166).
- 101 1549 tarihli Sahib Gerey Han’a ait *mülk-nâme-i yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY3) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 131).
- 102 1549 tarihli Sahib Gerey Han’a ait *mülk-nâme-i yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY3) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 131).
- 103 1520 tarihli I. Mehmet Gerey Han *yarlığı* (No. 1) (Atasoy, 2017, s. 94).
- 104 1577/1578 tarihli II. Mehmed Gerey Han’a ait *kök mührlüg al nişânlığ tarhân-nâme-i yarlıg* (tarhanlık yarlığı) (KY11) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 154).
- 105 1565 tarihli I. Devlet Gerey Han’a ait *kök mühr al nişânlığ tarhân-nâme-i yarlıg* (tarhan-soyurgical yarlığı) (KY8) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 141).
- 106 1550 tarihli Sahib Gerey Han *soyurgical yarlığı* (KY6) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 136).
- 107 1565 tarihli I. Devlet Gerey Han’a ait *kök mühr al nişânlığ tarhân-nâme-i yarlıg* (tarhan-soyurgical yarlığı) (KY8) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 140-141).
- 108 1577 tarihli II. Mehmed Gerey Han’a ait *kök mührlüg ve al nişânlığ yarlıg-i şerîf* (soyurgical yarlığı) (KY9) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 145).
- 109 1565 tarihli I. Devlet Gerey Han’a ait *kök mühr al nişânlığ tarhân-nâme-i yarlıg* (tarhan-soyurgical yarlığı) (KY8) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 141).
- 110 1597 tarihli II. Gazi Gerey Han’a ait *yüzük nişânlığ yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY17) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 172).
- 111 1579 tarihli II. Mehmed Gerey Han’a ait *al nişânlığ kök mührlig mülk-nâme-i şerîf* (soyurgical yarlığı) (KY13) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 160).
- 112 1590 tarihli II. Gazi Gerey Han’a ait *yüzük nişânlığ yarlıg* (soyurgical yarlığı) (KY15) (Sıtkı Özkul, 2011, s. 165).

yarlıg-ı şerif-i hākānī¹¹³ “hanın mübarek yarlıgı”

yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hākānī¹¹⁴ “hanın dostluk bildiren mübarek yarlıgı ”
yüzük nişanlıg yarlıgı¹¹⁵.

17. yüzyıl

‘ahd-nāme¹¹⁶ “barış şartnamesi”

‘ahd-nāme-i hānī¹¹⁷ “hanın barış şartnamesi”

‘ahd-nāme-i hümāyūn¹¹⁸ “hanlığa ait barış şartnamesi”

‘ahd-nāme hattu¹¹⁹ “barış şartnamesi vesikası”

altun payşa¹²⁰ “vesikaya takılan altın itimat levhası”

altun payşalu ‘ahd-nāme¹²¹ “altın payzalı barış şartnamesi”

altun mühr¹²² “vesikayı tasdik eden han mührü”

fermān¹²³ “han yarlıgı, ferman”

hattı¹²⁴ “mektup”

hattı-ı hümāyūn¹²⁵ “han mektubu”

hattı-ı şerif¹²⁶ “han ve sultan mektubu”

ifhām-ı tebliğ-i ‘ahd-nāme-i münif¹²⁷ “mübarek muahede vesikası”

i ‘lām-ı muhabbet-encām-ı sulṭānī¹²⁸ “sultanın dostluk bildiren mektubu”

i ‘lām-ı tevki‘ -i refi‘ hānī¹²⁹ “hanın yüce yarlıgı”

i ‘lām-ı yarlıg-ı belīg-i ‘adālet-tebliğ-i hānī¹³⁰ “hanın adalet bildiren yarlıgı”

i ‘lām-ı yarlıg-ı belīg-i muhabbet-encām¹³¹ “dostluk bildiren ve belīg olarak yazılmış yarlık”

113 1594 tarihli II. Gazi Gery Han soyurgal yarlıgı (KY16) (Sitki Özkul, 2011, s. 253).

114 1592 tarihli II. Gazi Gery Han yarlıgı (No. 5) (Atasoy, 2017, s. 101).

115 1551 tarihli Devlet Gery Han Han’a ait yüzük nişanlıg yarlıgı (soyurgal yarlıgı) (KY7) (Sitki Özkul, 2011, s. 139).

116 1633 tarihli Cambek Gery yarlıgı (No. 23) (Atasoy, 2017, s. 173).

117 1630 tarihli Canibek Gery yarlıgı (No. 13) (Atasoy, 2017, s. 124).

118 1642 tarihli IV. Mehmed Gery Han yarlıgı (No. 62) (Atasoy, 2017, s. 297).

119 1630 tarihli Cambek Gery Han’a ait ‘ahd-nāme hattu (No. 14) (Atasoy, 2017, s. 131).

120 1633 tarihli Canibek Gery yarlıgı (No. 23) (Atasoy, 2017, s. 173).

121 1646 tarihli III. İslam Gery Han yarlıgı (No. 105) (Atasoy, 2017, s. 363).

122 1630 tarihli Cambek Gery Han ‘ahd-nāme hattu (No. 14) (Atasoy, 2017, s. 131).

123 1630 tarihli Canibek Gery Han yarlıgı (No. 13) (Atasoy, 2017, s. 128).

124 1630 tarihli Canibek Gery Han yarlıgı (No. 13) (Atasoy, 2017, s. 129).

125 1654 tarihli Kalgay Gazi Gery Sultan hattu (No. 157) (Atasoy, 2017, s. 454).

126 1646 tarihli III. İslam Gery Han yarlıgı (No. 105) (Atasoy, 2017, s. 363).

127 1632 tarihli Canibek Gery Han ‘ahd-nāmesi (Atasoy, 2017, s. 159).

128 1652 tarihli Kalgay Gazi Gery Sultan ‘ahd-nāmesi (No. 147) (Atasoy, 2017, s. 442).

129 1643 tarihli IV. Mehmed Gery Han yarlıgı (No. 74) (Atasoy, 2017, s. 320).

130 Tarihsiz Canibek Gery Han yarlıgı (No. 304) (Atasoy, 2017, s. 694).

131 Tarihsiz Kalgay Selamet Gery Sultan yarlıgı (No. 6) (Atasoy, 2017, s. 106).

- İ'lām-ı yarlıg-ı muḥabbet-encām-ı sulṭānī¹³² “sultanın sonu dostluk bildiren yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı muḥabbet-teblīg¹³³ “dostluk bildiren yarlık”
- İ'lām-ı yarlıg-ı sulṭānī¹³⁴ “sultan yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf¹³⁵ “mübarek yarlık”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i devlet-redīf-i ḥānī¹³⁶ “hanın kutlu yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i devlet-redīf-i sulṭānī¹³⁷ “sultanın kutlu yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i ḥānī¹³⁸ “hanın mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i ḥānī ve ifhām-ı teblīg-i belīg-i ḥākānī¹³⁹ “hanın belīg olarak beyan ettiği mübarek yarlık”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i 'ibret-redīf-i ḥānī¹⁴⁰ “hanın uyarıcı mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i muḥabbet-redīf-i ḥānī¹⁴¹ “hanın dostluk ifade eden mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i muḥabbet-encām-ı redīf-i ḥānī¹⁴² “hanın sonu dostluk bildiren mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i nuşret-encām-ı ḥānī¹⁴³ “hanın sonu zafer bildiren mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-elīf-i ḥānī¹⁴⁴ “hanın saadetli mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-elīf-i sulṭānī¹⁴⁵ “sultanın saadetli mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-encām-ı ḥānī¹⁴⁶ “hanın sonu saadet bildiren mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-encām-ı sulṭānī¹⁴⁷ “sultanın sonu saadet bildiren mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-redīf-i ḥānī¹⁴⁸ “hanın sonu saadetli mübarek yarlıgı”
- İ'lām-ı yarlıg-ı şerīf-i sa'ādet-redīf-i sulṭānī¹⁴⁹ “sultanın sonu saadetli mübarek yarlıgı”

132 1643 tarihli Nureddin Gazi Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 78) (Atasoy, 2017, s. 324).

133 1681 tarihli Kalgay Tohtamış Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 259) (Atasoy, 2017, s. 601).

134 1640 tarihli Nureddin Kırım Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 50) (Atasoy, 2017, s. 276).

135 1628 tarihli Cambek Gerye Han *yarlıgı* (No. 12) (Atasoy, 2017, s. 119).

136 1670 tarihli Adil Gerye Han *yarlıgı* (No. 224) (Atasoy, 2017, s. 546).

137 1683 tarihli Tohtamış Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 273) (Atasoy, 2017, s.641).

138 1633 tarihli Cambek Gerye Han *yarlıgı* (No. 22) (Atasoy, 2017, s. 169).

139 1628 tarihli Cambek Gerye Han *yarlıgı* (No. 10) (Atasoy, 2017, s. 112).

140 1681 tarihli Murad Gerye Han *yarlıgı* (No. 252) (Atasoy, 2017, s. 587).

141 1642 tarihli IV. Mehmed Gerye Han *yarlıgı* (No. 62) (Atasoy, 2017, s. 297).

142 1643 tarihli IV. Mehmed Gerye Han *yarlıgı* (No. 69) (Atasoy, 2017, s. 310).

143 1629 tarihli Cambek Gerye Han *yarlıgı* (No. 13) (Atasoy, 2017, s. 124).

144 1684 tarihli I. Selim Gerye Han *yarlıgı* (No. 274) (Atasoy, 2017, s. 642).

145 1684 tarihli Kalgay Devlet Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 275) (Atasoy, 2017, s. 646).

146 1667 tarihli Adil Gerye Han *yarlıgı* (No. 205) (Atasoy, 2017, s. 516).

147 1665 tarihli (?) (içerikten 1667-1668, Adil Gerye Han dönemi) Kalgay Kırım Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 197) (Atasoy, 2017, s. 506).

148 1669 tarihli Adil Gerye Han *yarlıgı* (No. 216) (Atasoy, 2017, s. 531).

149 1670 tarihli Kalgay Kırım Gerye Sultan *yarlıgı* (No. 221) (Atasoy, 2017, s. 533).

- i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i sa'ādet-teblīg-i hānī¹⁵⁰ “hanın saadet bildiren mübarek yarlıgı”
- i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i sultānī¹⁵¹ “sultanın mübarek yarlıgı”
- i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i şeref-encām-ı sultānī¹⁵² “sultanın şeref dolu mübarek yarlıgı”
- i'lām-ı yarlıg-ı şerif ve peyām-ı belīg-i münīf¹⁵³ “beliğ bir şekilde beyan olunmuş mübarek yarlık vesikası”
- i'lām ve ferman-ı hānī¹⁵⁴ “han fermanı (yarlıgı)”
- i'lām ve inhā-yı hānī¹⁵⁵ “han mektubu”
- i'lām ve inhā-yı sultānī¹⁵⁶ “sultan mektubu”
- inhā-yı muḥabbet-nāme¹⁵⁷ “dostluk mektubu”
- inhā-yı sultānī¹⁵⁸ “sultan mektubu”
- imzā¹⁵⁹ “imza, mühür”
- muḥabbet-nāme¹⁶⁰ “dostluk mektubu”
- muḥabbet-nāme ḥaṭṭı¹⁶¹
- müḥr¹⁶² “mühür”
- müḥr-i şerīf¹⁶³ “han mührü”
- nevāziş-nāme yarlıg-ı şerīf¹⁶⁴ “hanın gönül okşayıcı (dostluk bildiren) mübarek yarlıgı”
- nāme-i hümāyūn¹⁶⁵ “han mektubu”
- nāme-i şerīf¹⁶⁶ “han mektubu”
- peyām-ı şevket-nişān-ı Êlhānī¹⁶⁷ “hanlığın şevket bildiren yarlıgı”
- selām-ı selāmet-resān-ı hānī¹⁶⁸ “hanın selamet getiren yarlıgı”

150 1686 tarihli I. Selim Gerey Han *yarlıgı* (No. 286) (Atasoy, 2017, s. 664).

151 1628 tarihli Kalgay Devlet Gerey Sultan *yarlıgı* (No. 11) (Atasoy, 2017, s. 116).

152 Tarihsiz Şahin Gerey Sultan *yarlıgı* (No. 9) (Atasoy, 2017, s. 111).

153 1634 tarihli Canıbek Gerey Han *yarlıgı* (No. 24) (Atasoy, 2017, s. 174).

154 1648 tarihli III. İslam Gerey Han *yarlıgı* (No. 118) (Atasoy, 2017, s. 401).

155 1646 tarihli III. İslam Gerey Han *muḥabbet-nāmesi* (No. 105) (Atasoy, 2017, s. 363).

156 1643 tarihli Kalgay Fetih Gerey Sultan *muḥabbet-nāmesi* (No. 87) (Atasoy, 2017, s. 338).

157 Tarihsiz Nureddin Devlet Gerey Sultan (No. 370) (Atasoy, 2017, s. 775).

158 Tarihsiz Nureddin Adil Gerey Sultan *muḥabbet-nāmesi* (No. 360) (Atasoy, 2017, s. 763).

159 1681 tarihli Veli Şah Bey (Murad Gerey Han'ın Karaçı Beyi) tarafından hazırlanmış *'ahd-nāme* (No. 255) (Atasoy, 2017, s. 596).

160 1642 tarihli IV. Mehmed Gerey Han *yarlıgı* (No. 62). (Atasoy, 2017, s. 297).

161 1642 tarihli IV. Mehmed Gerey Han *yarlıgı* (No. 62) (Atasoy, 2017, s. 297).

162 1630 tarihli Canıbek Gerey Han'a ait *'ahd-nāme ḥaṭṭı* (No. 14) (Atasoy, 2017, s. 131).

163 1672 tarihli I. Selim Gerey Han *yarlıgı* (No. 234) (Atasoy, 2017, s. 563).

164 1662 tarihli Kalgay Gazi Gerey Sultan *ḥaṭṭı* (No. 193) (Atasoy, 2017, s. 500).

165 1646 tarihli III. İslam Gerey Han *muḥabbet-nāmesi* (No. 105) (Atasoy, 2017, s. 367).

166 1648 tarihli III. İslam Gerey Han *yarlıgı* (No. 114) (Atasoy, 2017, s. 392).

167 1679 tarihli Murad Gerey Han *yarlıgı* (No. 245) (Atasoy, 2017, s. 577).

168 1679 tarihli Murad Gerey Han *yarlıgı* (No. 245) (Atasoy, 2017, s. 577).

şart-nâme¹⁶⁹ “şartname, barış sözleşmesi”
 şart-nâme hattı¹⁷⁰ “şartname mektubu”
 şart-nâme-i şerif¹⁷¹ “mübarek şartname”
 tevki¹⁷² -i refi¹⁷³ sultāni¹⁷⁴ “sultanın mübarek yarlığı”
 tuğray¹⁷⁵ “tuğra, mühür”
 yarlık¹⁷⁶ “yarlık”
 yarlık-ı şerif¹⁷⁷ “mübarek yarlık”
 yüzük nişan¹⁷⁸ “hanın yüzük mührü”

18. yüzyıl

fermān¹⁷⁹ “ferman”
 i’lām-ı yarlık-ı şerif-i hāni¹⁸⁰ “hanın mübarek yarlığı”
 mektüb¹⁸¹ “mektup”
 muḥabbet-nâme-i şerif¹⁸² “mübarek dostluk mektubu”
 münhā-yı hāni¹⁸³ “han tebliği (yarlığı)”
 münhā-yı meymenet-nümā-yı hāni¹⁸⁴ “hanın kutlu tebliği (yarlığı)”
 varaka¹⁸⁵ “yazılı kâğıt, mektup”
 yarlık-ı meveddet-belîğ¹⁸⁶ “dostane yazılmış yarlık”.

Sonuç

Kırım Hanlığı resmî yazışmalarından taranan 404 belgede toplam 108 terim tespit edilmiştir. Bunların 9 tanesi 15. yüzyıla ait belgelerde (11 belge), 30 tanesi 16. yüzyıla ait belgelerde (20 belge), 61 tanesi 17. yüzyıla ait belgelerde (368 belge), 8 tanesi ise 18. yüzyıla ait belgelerde (5 belge) yer alır.

-
- 169 1671 tarihli Kalgay Kırım Gerye Sultan *yarlığı* (No. 230) (Atasoy, 2017, s. 555).
 170 1624 tarihli III. Mehmed Gerye Han *yarlığı* (No. 8) (Atasoy, 2017, s. 111).
 171 1682 tarihli Kalga Tohtamış Gerye Han *yarlığı* (No. 265) (Atasoy, 2017, s. 622).
 172 1643 tarihli Kalgay Fetih Gerye Sultan *yarlığı* (No. 82) (Atasoy, 2017, s. 330).
 173 Tarihsiz (İçeriğinden 1678 sonları) Murad Gerye Han *yarlığı* (No. 241) (Atasoy, 2017, s. 571).
 174 1647 tarihli III. İslam Gerye Han *yarlığı* (No. 112) (Atasoy, 2017, s. 386).
 175 1636 tarihli Kalgay Hüsam Gerye Sultan *yarlığı* (No. 32) (Atasoy, 2017, s. 206).
 176 1633 tarihli Canibek Gerye Han *yarlığı* (No. 23) (Atasoy, 2017, s. 173).
 177 Tarihsiz (içeriğinden 1748-1756 arası) Arslan Gerye Han *yarlığı* (No. 302) (Atasoy, 2017, s. 690).
 178 1704 tarihli I. Selim Gerye Han *yarlığı* (No. 298) (Atasoy, 2017, s. 684).
 179 Tarihsiz (İçeriğinden 1748-1756 arası) Arslan Gerye Han *yarlığı* (No. 302) (Atasoy, 2017, s. 691).
 180 1704 tarihli I. Selim Gerye Han *yarlığı* (No. 299) (Atasoy, 2017, s. 686).
 181 Tarihsiz (1717-1722) III. Saadet Gerye Han *yarlığı* (No. 300) (Atasoy, 2017, s. 686).
 182 1742 tarihli II. Selamet Gerye Han *yarlığı* (No. 301) (Atasoy, 2017, s. 688).
 183 Tarihsiz (1717-1722) III. Saadet Gerye Han *yarlığı* (No. 300) (Atasoy, 2017, s. 686).
 184 1742 tarihli II. Selamet Gerye Han *yarlığı* (No. 301) (Atasoy, 2017, s. 690).

Kırım diplomatika geleneğinin 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar önemli bir değişim gösterdiği görülür. Bu değişim gerek belgelerin hazırlanışında, gerekse kullanılan terminolojide göze çarpar.

15. yüzyıla ait Kırım resmî belgeleri, terminoloji ve stilistik özellikleri bakımından Altın Orda diplomatika geleneğinin devamı olarak görülür. Bu yüzyılda Kırım diplomatikasında han ve sultanlara ait fermanlar için *yarlıg*, han, sultan ve devlet adamlarına ait mektuplar için *bitig* terimleri kullanılmaya devam eder. Bununla birlikte *bitig* teriminin yanında Osmanlı diplomatikası etkisiyle *mektüb*, *nâme*, *ruk'a* terimleri de kullanılmaya başlanır. 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi üstünlüğünün kabulünü ve Osmanlı'ya bağlılığı bildiren mektuplar ise diplomatikada *tahiyet-nâme* olarak adlandırılır.

Altın Orda devlet teşkilatında görüldüğü gibi, Kırım Hanlığı'nda da hanın ilgili kişiyi devlete karşı olan yükümlülüklerden muaf tuttuğunu bildiren “tarhanlık yarlığı” ile kişiye işlemesi ve üzerindeki vergiyi toplayabilmesi için bahşedilen tımar toprağını bildiren “soyurgal yarlığı” verilmekteydi. Tarhanlık yarlıkları, 15. yüzyıla ait resmî belgelerde *altun nişānlıg al tamgālıg yarlıg* olarak adlandırılırken 16. yüzyılda, *kök mührlıg al nişānlıg tarhān-nāme-i yarlıg* olarak geçmektedir. Soyurgal yarlıkları ise 16. yüzyıla ait belgelerde *yüzük nişānlıg yarlıg*, *al nişānlıg kök mührlıg mülk-nāme-i şerif*, *mülk-nāme-i yarlıg* ve *kök mührlıg al nişānlıg yarlıg* olarak adlandırılır.

16. ve 17. yüzyıla ait Kırım resmî yazışmalarındaki terminolojide Osmanlı diplomatika etkisi artarak devam eder. Buna göre belgelerde *yarlıg* terimi ile birlikte *fermān*, *fermān-ı şerif*, *yarlıg-ı şerif*, *yarlıg-ı şerif-i hākānī*, *i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i hānī*, *i'lām-ı yarlıg-ı muhabbet-fercām*, *i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet*, *i'lām-ı tevki'-i refi' hānī*, *i'lām-ı yarlıg-ı belıg-i muhabbet-encām*, *münhā-yı hānī* gibi terkipli ifadeler de kullanılmaya başlanır. Kırım diplomatikasında *bitig* terimine ise 15. yüzyıldan sonra rastlanmaz. Bunun yerine belgelerde *hatt*, *hatt-ı şerif*, *mektüb*, *nâme*, *nâme-i hümayün*, *nâme-i şerif*, *ruk'a* ve *varağa* terimleri kullanılmıştır.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

bk. : Bakınız

krş. : Karşılaştırınız

KY : Kırım Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıkları (bk. Sıtkı Özkul, 2011)

Lat. : Latince

Rus. : Rusça.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arpacı, M. (2023). *Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)*. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Atasoy, F. O. (2017). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar) (1. Cilt Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bakırcı, F. (2023). *Yarlık ve İnanetnameler, Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Başer, B. (2018). Diplomasi Dili Olarak Türkçe: Kırım Diplomatik Yarlıkları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(13), 382-400.
- Başer, B. (2023). *Tarihi Kırım Türkçesinde Fiil -Kırım Diplomatik Yarlıkları-*, Ankara: TDK Yayınları.
- Berezin, I. N. (1851). Chanskie Yarlıki II: Tarhannie Yarlıki Tohtamışa, Timur-Kutluka i Saadet Gireya, Kazan.
- Berezin, I. N. (1852). Tarhannie Yarlıki dannie zanami Zolotoy Ordı russkomu duhovenstvu, *Kazanskie gubernskie vedomosti*, No: 22, Kazan.
- Berezin, I. N. (1872a). Yarlıki Kırımıskih Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, 10-23.
- Berezin, I. N. (1872b). Tarhannie Yarlıki Kırımıskih Khanov, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, 1-9.
- D'Ohsson, A. C. (2008). *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*. (Bahadır Apaydın Çev.), İstanbul: Nesnel Yayınlar.
- Gökbilgin, M. T. (1994). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Grigor'yev, V. V. (1842). O dostovernosti yarlıkov, dannih hanami Zolotoy Ordı russkomu duhovenstvu, *İstoriko-Filoloğışkoe izsledovanie*, Moskova.
- Hammer-Purgstall, J von. (1818). Uigurisches Diplom Kutlugh Timur's vom Jahre 800 (1397) beiligend lithographisch nahgestochen und übersetz, *Fundgruben des Orients*. 6, 359-363.
- Kołodziejczyk, D. (2011). *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century), A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. Leiden-Boston: Brill.
- Halasi-Kun, T. (1949). Philologica III: Kazan Türkçesine Ait Dil Yadigârları. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 7(4), 603-644.
- Kurat, A. N. (1940). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Orda, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Kurtoğlu, F. (1937). İlk Kırım Hanlarının Mektupları. *Belleten*. 1(3-4), 641-655.

- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Melioranski, P. (1904-05). Dokument uigurskago pis'ma sultana Omar-Şeiha, *Zapiski Vostochnago Otdeleniya XVI*, 1-12.
- Ögel, B. (2002). *Sino-Turcica, Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2005). Altın Orda Hanlığının Resmî Yazışma Geleneği. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. Ankara: Ötügen Neşriyat, 11-36.
- Özyetgin, A. M. (2010). Kırım Hanlığının Diplomatik Yazışmalarındaki Dil ve Üslup Üzerine Düşünceler. III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 22-26-29 Mayıs 2010, Ankara.
- Özyetgin, A. M. & Kemaloğlu, İ. (2017). *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Radloff, W. (1889). Yarlık Toktamışa i Timur Kutluka, *Zapiski Vostochnago Otdeleniya III*, 1-40.
- Samoyloviç, A. N. (1918). Neskol'ko Popravok k yarlıkı Timur-Kutluga, *İzvestiya Akademiyası Nauk*, No: 11, 1109-1124.
- Samoyloviç, A. N. (1927). Neskol'ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Tohtamış-Hana, *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii, Arheologii i Etnografii*, 1(58), Simferopol, 141-144.
- Samoyloviç, A. N. (1939). Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya Dair, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, Burhaneddin Matbaası, 53-65, İstanbul.
- Sıtkı Özkul, B. (2011). *Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 - 1597 Yılları Arası)*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla (KY).
- Usmanov, M. A. (1979). *Jalovannie Aktı Djuçiyeva Ulusa XIV-XVI vv.* Kazan: İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta.
- Vásáry, I. (1987). *Az Arany Horda Kancelláriáya*, Keleti Értekezések 3. Budapest: Körösi Csoma Társaság.
- Zernov, V. V. V. (2009). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*. (A. M. Özyetgin & İ. Kamalov, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.